

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ УРБАНІСТИКИ ТА ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК ТА ІСТОРІЇ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

«17» червня 2026 року

**КВАЛІФІКАЦІЙНА ВИПУСКНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВР**

**АВТОРИТАРНЕ ЛІДЕРСТВО В МЕХАНІЗМІ ПОЛІТИЧНОГО
ДОМІНУВАННЯ**

Виконала: Гайдар Каріна Спартаківна

Спеціальність: С2 «Політологія»

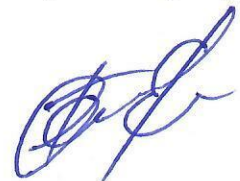
Освітня програма: «Політичний менеджмент»

Група: зПМ 21

Керівник: Басва Ю.Є

канд. політ. наук, доцент

Ідентичність електронного і друкованого екземпляра підтверджую

Київ 2026

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1.	7
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА	7
1.1. Поняття, ознаки та типи авторитарного лідерства	7
1.2. Лідерство як політичний інститут	15
РОЗДІЛ 2.	23
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА	23
2.1. Політичні диспозиції національної еліти у формуванні суспільних цілей та цінностей	23
2.2. Статусні переваги правлячого класу	28
РОЗДІЛ 3.	33
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ	33
3.1. Публічний дискурс і латентна взаємодія влади і суспільства	33
3.2. Російсько-українська війна і загрози політичної інверсії	41
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:	54

ВСТУП

Світова політика сьогодні розвивається в умовах жорсткого протистояння між демократичними та авторитарними моделями управління. Для України це протистояння перестало бути абстрактною теоретичною проблемою і набуло екзистенційного характеру через повномасштабну агресію Російської Федерації. Війна різко прискорює політичні процеси й неминуче веде до концентрації влади та посилення ролі виконавчих органів як реакції на безпекові загрози. Однак така концентрація має і зворотний бік, адже вона створює ризики закріплення авторитарних практик і може ускладнити повернення до повноцінного демократичного розвитку після завершення війни.

Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислити феномен авторитарного лідерства в умовах транзитної демократії, яка перебуває під постійним тиском збройного конфлікту. На тлі глобальної демократичної рецесії та зростання авторитарних тенденцій для України особливо гостро постає питання пошуку балансу між ефективною вертикаллю управління, здатною забезпечити оборону держави, і збереженням демократичних принципів та європейського курсу розвитку. У період воєнного стану принципово важливо відрізнити виправдану оборонну консолідацію влади від поступового переродження цієї консолідації в авторитарну деформацію, яка може проявлятися через звуження політичної конкуренції, обмеження свободи слова та трансформацію інформаційного простору.

Не менш значущим є вплив історичної спадщини, політичної культури та суспільних очікувань на сучасні моделі лідерства в Україні. Стійкий запит на «сильну руку», активне використання цифрових інструментів контролю й маніпуляцій, а також зростання ролі символічної легітимації влади потребують уважного аналізу ролі політичного лідера у формуванні та відтворенні владних відносин. Дослідження еволюції президентського лідерства з моменту здобуття незалежності дозволяє побачити повторювані

закономірності демократичних підйомів і авторитарних відкатів, а також окреслити ті інституційні механізми, які здатні запобігти узурпації влади в умовах війни та майбутньої повоєнної трансформації.

Об'єкт дослідження – політичне лідерство як елемент політичної системи сучасної України.

Предмет дослідження – авторитарні тенденції у практиках політичного лідерства та їхній вплив на трансформацію політичного режиму України.

Метою дослідження є комплексний політологічний аналіз авторитарного лідерства, з'ясування історичних, інституційних і соціокультурних передумов його формування в Україні, а також визначення характеру й наслідків впливу авторитарних тенденцій на політичний розвиток держави, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни. У центрі уваги перебуває специфіка трансформації політичного режиму під впливом лідерських практик і пошук шляхів зміцнення демократичних засад врядування.

Для досягнення мети передбачено такі завдання:

1. Розкрити теоретичні засади дослідження авторитарного лідерства, проаналізувавши його поняття, ознаки, типи та співвідношення з демократичними формами управління.
2. Визначити місце і роль політичного лідерства в системі форм правління та політичних режимів, з'ясувавши механізми впливу лідера на інституційний дизайн держави.
3. Дослідити історичні передумови формування авторитарних тенденцій в Україні, проаналізувавши вплив радянської спадщини та пострадянської політичної культури на стиль політичного лідерства.
4. Виявити та систематизувати прояви авторитарного лідерства у політичних процесах незалежної України, зосередивши увагу на практиках концентрації влади та обмеження політичної конкуренції.

5. Здійснити аналіз впливу авторитарного лідерства на сучасний політичний розвиток України, оцінивши наслідки централізації влади в умовах воєнного стану для демократії та політичних інститутів.
6. Окреслити перспективи подолання авторитарних тенденцій та розробити практичні рекомендації щодо зміцнення системи стримувань і противаг та демократичного врядування в процесі повоєнної відбудови.

Методи дослідження базуються на поєднанні загальнонаукових та спеціальних підходів, що дозволило забезпечити всебічність та обґрунтованість аналізу. Системний метод застосовано для розгляду політичного лідерства як цілісної підсистеми, що взаємодіє з іншими елементами політичного організму – елітами, опозицією, електоратом. Інституційний та неоінституційний методи використано для аналізу формальних конституційних повноважень лідерів та неформальних практик, що визначають реальний обсяг їхньої влади та можливості для авторитарної консолідації. Історичний метод дозволив простежити генезу авторитарних тенденцій в українській політиці та виявити циклічність політичних процесів. Порівняльний метод (компаративний аналіз) застосовано для зіставлення українського досвіду лідерства з практиками інших постсоціалістичних країн та держав в умовах війни, що дозволило виокремити спільні та відмінні риси. Структурно-функціональний аналіз сприяв визначенню ролі інституту президентства у механізмі державної влади. Методи контент-аналізу документів та політичних промов використано для вивчення еволюції риторики лідерів та виявлення маркерів авторитарного дискурсу. Біхевіоральний підхід та елементи політичної психології застосовано для характеристики стилів лідерства та мотивації прийняття політичних рішень.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі авторитарного лідерства в Україні в умовах повномасштабної війни крізь призму співвідношення безпеки та демократії. У роботі запропоновано концептуальне осмислення оборонної централізації як особливої форми

концентрації влади, що може зберігати демократичну легітимність, але водночас містить ризики інституційної деформації. Подальшого розвитку набуло розуміння неоавторитаризму як гібридної моделі, у якій демократичні процедури поєднуються з практиками політичної монополізації. Уточнено типологію політичного лідерства в Україні з урахуванням воєнного чинника та ролі зовнішніх стримувальних механізмів, зокрема міжнародної підтримки та євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано визначальну роль громадянського суспільства у збереженні демократичної стійкості політичної системи в умовах кризової концентрації влади.

Теоретичне значення полягає у поглибленні уявлень про природу й динаміку політичного лідерства в перехідних суспільствах, що зазнають зовнішньої агресії. Отримані результати розширюють методологічні можливості аналізу політичних режимів і сприяють уточненню понятійного апарату політичної науки, зокрема щодо авторитарного лідерства та режимів воєнного часу.

Практичне значення визначається можливістю використання його висновків у сфері державного управління та політичного планування. Рекомендації роботи можуть застосовуватися органами державної влади для оптимізації системи прийняття рішень і вдосконалення взаємодії з громадянським суспільством з метою запобігання авторитарним перекосам. Матеріали дослідження також можуть бути використані в діяльності політичних партій, громадських організацій, аналітичних центрів та в навчальному процесі під час викладання дисциплін, пов'язаних із політологією, політичним лідерством і державним управлінням.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА

1.1. Поняття, ознаки та типи авторитарного лідерства

Проблематика авторитарного лідерства посідає помітне місце в сучасних політичних і соціально-гуманітарних студіях, адже прямо пов'язана з концентрацією влади, практиками політичного управління та характером взаємодії між лідером і тими, ким він керує. На тлі поширення гібридних режимів і поступової трансформації демократичних інститутів дослідницький інтерес до цього явища закономірно зростає. Стиль керівництва та способи персоналізації влади здатні визначати траєкторію розвитку держави, темпи реформ і навіть межі політичної конкуренції. Саме тому авторитарне лідерство доцільно розглядати не як «локальну» управлінську модель, а як ширше політичне явище, притаманне недемократичним або частково демократичним системам. Так, Геддес Б., Райт Дж., Франц Е. фокусуються на механізмах функціонування диктатур, зокрема на персоналізації та утриманні влади, що створює важливий теоретичний фундамент для розуміння авторитарного лідерства як практики концентрації контролю [29, с. 23].

У науковому дискурсі не сформовано єдиного, універсально прийнятого визначення авторитарного лідерства. Це зумовлено міждисциплінарністю поняття та відмінностями між підходами: політологія пов'язує його з типом режиму й інституційною архітектурою влади, тоді як соціальна психологія та управлінські концепції аналізують передусім процедури ухвалення рішень і моделі взаємодії «керівник–підлеглі». У найбільш узагальненому сенсі авторитарне лідерство можна трактувати як таку форму лідерства, за якої вирішальні владні повноваження та право визначати політичні рішення зосереджуються в руках однієї особи, а участь інших акторів у виробленні рішень істотно обмежується. Подібну логіку описує Нортгауз П. Г. у виданні,

де розглядаються моделі лідерства й те, як стилі керування впливають на процеси прийняття рішень та роль послідовників [35, с. 94].

Однією з базових ознак авторитарного лідерства є висока централізація влади. Лідер постає головним, а подекуди й фактично єдиним суб'єктом ухвалення рішень: він визначає стратегічні цілі, обирає інструменти їх досягнення та контролює виконання. Колективні механізми управління в такій конфігурації відсуваються на другий план: дорадчі структури слабшають, а формальні процедури погодження рішень нерідко виконують номінальну, «декоративну» функцію. У політичному вимірі це означає ослаблення значення представницьких інститутів і посилення ролі персональних рішень лідера. Цю логіку корисно співвіднести з висновками Левітського С. та Вея Л., які показують, як у гібридних режимах формальні демократичні інститути можуть зберігатися, але реальна конкуренція та автономія інститутів поступово звужуються [31, с. 56].

Іншою типовою рисою є одностороння комунікація. Інформаційний потік здебільшого рухається «згори вниз», тоді як зворотний зв'язок або ігнорується, або редукується до формальності. Відкрите обговорення альтернативних позицій зазвичай не заохочується, оскільки сприймається як загроза контролю. Це формує жорстку ієрархію, у якій підлеглі виконують роль виконавців, а не учасників ухвалення рішень. Подібну проблематику взаємин влади, впливу й підлеглості акцентує Келлерман Б. у збірнику, де увагу приділено тому, як влада й авторитет структурують лідерство та взаємодію з послідовниками [30, с. 112].

Важливою складовою авторитарного лідерства є опора на примусові або напівпримусові механізми впливу. У сучасних умовах пряме насильство може застосовуватися не завжди, однак поширеними стають адміністративний тиск, система санкцій, контроль доступу до ресурсів, вибіркові «покарання» та символічні сигнали нелояльним групам. У політичній сфері це здатне проявлятися через вибіркове застосування норм, тиск на опозицію, медіа або інститути громадянського суспільства. Як наслідок, формується середовище,

де лояльність до лідера перетворюється на ключову умову доступу до можливостей і ресурсів.

Авторитарне лідерство також передбачає обмеження автономії підлеглих та знецінення ініціативи: самостійність, критичне мислення й креативність нерідко оцінюються як потенційний ризик, а не як ресурс. Це підживлює культуру підпорядкування, у межах якої дисципліна й слухняність стають важливішими за компетентну дискусію та аргументовану незгоду. Такі тенденції співзвучні з тим, як Мудде К. та Калтвассер К. Р. описують антиінституційні імпульси та спрощене уявлення про «сильну волю», що здатні підривати інституційну стійкість і заохочувати персоналізацію політики [34, с. 89].

Водночас авторитарне лідерство не варто зводити до «нерациональності» чи суто імпульсивного керування. У багатьох випадках воно є стратегічним: лідери поєднують формальні механізми контролю з неформальними мережами впливу, маніпулятивними практиками та гнучкою тактикою, адаптуючись до змін політичного середовища й утримуючи стабільність навіть за умов обмеженої легітимності. Саме інституційно-стратегічний вимір авторитарного правління розкриває Ганді Дж. у монографії, де демонструється, як інститути в недемократичних системах можуть використовуватися для керованості та відтворення влади [27, с. 73].

У сучасній політичній науці авторитарне лідерство дедалі частіше тлумачать як елемент системи владних відносин, а не як сукупність індивідуальних рис конкретної особи. Стиль лідерства формується в певному інституційному середовищі: воно може або стримувати концентрацію повноважень, або, навпаки, створювати стимули до персоналізації та монополізації рішень. Тому авторитарне лідерство логічно пов'язується з функціонуванням авторитарних і гібридних режимів, у яких персоналізація виступає ключовим механізмом управління. Такий фокус на персоналізації влади як політичній технології узгоджується з підходом Геддес Б., Райта Дж.,

Франц Е., які аналізують, як влада «замикається» на лідері та його найближчому оточенні [29, с. 31].

Окремою теоретичною проблемою є розмежування авторитарного лідерства із суміжними поняттями – автократією, диктатурою, харизматичним лідерством. Авторитарне лідерство не обов'язково означає повне руйнування інституцій або масове насильство, характерне для класичних диктатур. Воно може діяти в умовах формального збереження демократичних процедур (виборів, парламентських практик), але за суттєвого обмеження їх реального впливу на процес ухвалення рішень. Саме таку «подвійну» логіку – співіснування формальних інститутів і неформального контролю – детально описують Левітський С. та Вей Л., розкриваючи механізми конкурентного авторитаризму [31, с. 67].

Від харизматичного лідерства авторитарне відрізняється підставами легітимації. Підтримка в авторитарній моделі нерідко базується не стільки на емоційній привабливості, скільки на контролі ресурсів, інституційних важелях і інструментах примусу. Харизматичні елементи можуть використовуватися як допоміжний ресурс, проте вони не визначають сутність явища. Цю різницю коректно пояснювати через підходи Нортгауза П. Г., який у межах теорій лідерства показує, як різні стилі спираються на відмінні джерела впливу та взаємодії з послідовниками [35, с. 102]. Відповідно, образ «сильного керівника» часто конструюється технологічно – через медійні механізми та контроль комунікацій – і може виконувати інструментальну функцію в межах авторитарної моделі.

Показовою є і специфіка трактування відповідальності: концентруючи повноваження, лідер водночас дистанціюється від реальної підзвітності. Формальні механізми контролю втрачають зміст або підмінюються системою персональної лояльності. Негативні наслідки провалів перекладаються на нижчі рівні управління, тоді як позитивні результати персоналізуються й приписуються винятково фігурі керівника. Це закріплює асиметрію владних відносин і нерівномірний розподіл ризиків та санкцій.

У політичному управлінні авторитарне лідерство тісно пов'язане зі звуженням політичної конкуренції. Обмеження опозиції може здійснюватися через коригування процедур, контроль інформаційного простору, інструменталізацію судової системи чи створення адміністративних бар'єрів для громадянського суспільства. На інституційному рівні подібні механізми аналізує Ганді Дж., показуючи, як авторитарні режими комбінують формальні правила й неформальні практики для утримання домінування [27, с. 81].

Важливий і психологічно-поведінковий вимір: для авторитарних керівників часто характерні прагнення до тотального контролю, низька довіра до підлеглих, схильність до мікроменеджменту, нетерпимість до критики. У такій системі критичні зауваження сприймаються як загроза стабільності та статусу, а не як ресурс вдосконалення. Подібні аспекти взаємозв'язку влади, впливу й поведінкових патернів лідера проблематизує Келлерман Б., акцентуючи, що владні дисбаланси можуть призводити до інформаційної ізоляції керівника та неякісних управлінських рішень [30, с. 119].

Сучасні дослідження також підкреслюють: авторитарне лідерство не є однорідним і варіює залежно від контексту. Під час економічних чи політичних криз частина суспільства може ситуативно сприймати авторитарний стиль як ефективний спосіб швидко відновити порядок. Така підтримка зазвичай пов'язана із запитом на «рішучість» і символічну здатність «навести лад», але вона не гарантує довгострокової легітимності. У цьому сенсі релевантними є міркування Мудде К. та Калтвассера К. Р. про суспільні очікування «сильної руки» та ризики, які виникають, коли політика редукується до персоналізованої волі лідера [34, с. 97].

Отже, авторитарне лідерство є багатовимірним явищем, у якому поєднуються індивідуальні риси керівника, інституційні умови й соціально-політичний контекст. Для нього типовими є концентрація повноважень, асиметрична комунікація, мінімізація участі інших акторів у прийнятті рішень, опора на примусові інструменти та ослаблення підзвітності. Ці

характеристики формують базу для подальшого аналізу типів авторитарного лідерства та механізмів його відтворення.

У літературі значну увагу приділяють типологізації авторитарного лідерства, оскільки вона дозволяє уникати спрощень і враховувати відмінності між практиками управління. Дослідники виходять із того, що авторитарне управління реалізується через різні стратегії, які різняться рівнем жорсткості, способами взаємодії з підлеглими та інструментами легітимації. Типологічний аналіз допомагає побачити, коли авторитаризм набуває відверто репресивних форм, а коли – більш адаптивних і «маскованих».

Поширеним є підхід, що диференціює авторитарне лідерство за ступенем застосування примусу. У цій логіці виокремлюють моделі, що спираються на систематичні санкції та страх, і варіанти, де домінування лідера поєднується з обмеженим використанням заохочень, матеріальних стимулів чи патронажних практик. Узгоджено з аналізом Геддес Б., Райта Дж., Франц Е. (які розглядають персоналізацію влади та механізми утримання режиму), в обох випадках зберігається структурне домінування лідера, хоча інструменти контролю можуть набувати різного «публічного оформлення» [29, с. 48].

В управлінських і політико-психологічних підходах часто аналізують директивні та патерналістські форми авторитарного лідерства. Директивна модель пов'язана з жорстким регламентуванням діяльності, високою формалізацією і домінуванням наказу над обговоренням; взаємодія з підлеглими звужується до виконання вказівок. Саме такі стилі й механізми впливу в межах теорій лідерства систематизує Нортгауз П. Г., підкреслюючи, що директивність змінює роль послідовників і структуру прийняття рішень [35, с. 110]. Патерналістська модель, навпаки, поєднує ієрархію з риторикою «опіки»: лідер позиціонує себе як наставник і захисник, але не допускає реального включення підлеглих у вироблення рішень. Подібні механізми символічної лояльності та персоналізації політики співвідносні з застереженнями Мудде К. та Калтвассера К. Р. щодо тенденцій, які

підживлюють антиінституційні настрої та послаблюють довіру до процедур [34, с. 103].

Окрему увагу приділяють персоналізованому авторитарному лідерству, де визначальним стає особистий контроль керівника над ресурсами, коаліціями та неформальними мережами впливу. Інститути, здатні стримувати владу, у таких умовах поступово слабшають або маргіналізуються, а політична лояльність вибудовується через персональні зобов'язання. Цей сюжет прямо корелює з концептуальними висновками Левітського С. та Вея Л., які показують, як у гібридних режимах формально демократичні інститути можуть бути інтегровані в механізми відтворення контролю та персоналізації [31, с. 74].

У порівняльних дослідженнях також описують стратегічно адаптивне авторитарне лідерство, коли авторитарні практики поєднуються з вибілковими елементами демократичного управління. Контроль застосовується ситуативно, залежно від рівня загроз для режиму; це дає змогу підтримувати стабільність і знижувати ризик відкритої конфронтації із суспільством. Подібні конфігурації особливо характерні для гібридних політичних режимів, у яких демократичні процедури співіснують з авторитарним змістом (що узгоджується із загальною рамкою, запропонованою Левітським і Веєм).

Важливо підкреслити: типології не існують у «чистому» вигляді. У реальній практиці лідери комбінують елементи різних моделей, коригуючи стратегії залежно від внутрішньої ситуації, рівня підтримки та зовнішнього тиску. Така гнучкість допомагає пояснити, чому авторитарні практики можуть відтворюватися тривалий час у різних умовах. Інституційний вимір цієї гнучкості та роль «керованих» правил у відтворенні домінування показує Ганді Дж., аналізуючи, як диктатури використовують інститути для стабілізації влади [27, с. 94].

Отже, типологічний підхід демонструє, що авторитарне лідерство не дорівнює одноманітній схемі суцільного примусу. Йдеться про спектр практик, об'єднаних спільним ядром – концентрацією влади в руках лідера та

обмеженням участі інших акторів у процесі ухвалення рішень. Усвідомлення цієї різноманітності є необхідною передумовою для подальшого аналізу впливу авторитарного лідерства на політичні інститути й динаміку режимних змін.

Проведений теоретичний розгляд підтверджує, що авторитарне лідерство є складним феноменом, який виникає на перетині індивідуальних характеристик керівника, інституційного середовища та ширшого контексту. Взаємодія цих чинників пояснює здатність авторитарного лідерства набувати різних форм і адаптуватися до змінних умов політичного розвитку. Такий висновок узгоджується з підходом Геддес Б., Райта Дж., Франц Е., які демонструють варіативність механізмів утримання влади та роль персоналізації в стабільності режимів [29, с. 52].

До ключових ознак авторитарного лідерства належать концентрація влади, домінування одноосібного ухвалення рішень, асиметрична комунікація, обмеження участі інших акторів і послаблення підзвітності. У межах такої моделі інститути поступово втрачають автономію та перетворюються на інструменти реалізації волі лідера, при цьому формальні демократичні процедури можуть зберігатися як засіб інституційної легітимації. Саме цю напругу між формою і змістом у гібридних системах концептуально описують Левітський С. та Вей Л. [31, с. 83].

Типологізація дозволяє точніше побачити, що авторитарні практики можуть бути жорсткими або поміркованими, директивними, патерналістськими чи персоналізованими, а в практиці – утворювати гібридні конфігурації влади. Водночас для коректного теоретичного аналізу важливо розмежовувати авторитарне лідерство з диктатурою, автократією та харизматичним лідерством: навіть за збереження окремих інститутів і процедур авторитарний контроль може залишатися визначальним, а контроль над ресурсами та інституційними механізмами – ключовим чинником стабільності. Вказану логіку різних джерел впливу й підстав легітимації

доцільно пояснювати через узагальнення Нортгауза П. Г. щодо лідерських стилів і механізмів влади у відносинах «лідер–послідовники» [35, с. 118].

У підсумку авторитарне лідерство доцільно трактувати як системне явище, що інтегрує управлінські практики, політичні стратегії та соціально-психологічні механізми впливу. Такий теоретичний каркас створює підґрунтя для подальшого дослідження проявів авторитарного лідерства в конкретних національних контекстах (зокрема в Україні) та для оцінювання того, як ці практики впливають на функціонування демократичних інститутів і перспективи політичної трансформації.

1.2 Лідерство як політичний інститут

Політичне лідерство не є автономним феноменом і не зводиться до сукупності індивідуально-психологічних рис конкретного політика. Воно формується та реалізується в межах інституційного середовища – передусім через форму правління, конфігурацію виконавчої влади, характер партійної системи та тип політичного режиму. Саме інституційний дизайн визначає: які повноваження є легітимними для лідера; якими каналами відбувається його рекрутування; які існують правила відповідальності; наскільки дієвими є механізми стримувань і противаг, що мають запобігати волюнтаризму та персоналізації влади.

У сучасних теоріях лідерства ключовою є теза про процесуальний характер цього явища: лідерство проявляється як вплив, організований навколо досягнення цілей і підтримуваний певними нормами взаємодії в групі чи політичній спільноті. Зокрема Нортгауз П. Г. визначає лідерство як процес впливу індивіда на групу задля досягнення спільної мети, підкреслюючи, що зміст і форма цього впливу залежать від контексту – тобто від того, чи діє лідер у середовищі зі сталими правилами та передбачуваними процедурами, чи в умовах, де правила можуть підмінюватися ситуативними рішеннями та персональними домовленостями [35, с. 6]. Звідси випливає принципово

важливий висновок: інститути задають межі лідерської поведінки, однак за низької інституціоналізації сам лідер отримує можливість змінювати ці межі відповідно до власних інтересів – через контроль ресурсів, кадрові призначення, медіа та неформальні мережі впливу.

Розгляд політичного лідерства крізь призму форм правління потребує аналізу реального розподілу влади, а не лише формально-юридичних схем. У парламентських системах лідерство зазвичай вибудовується навколо партійної організації та логіки парламентської більшості: глава уряду функціонує як керівник коаліції/більшості, а його легітимність безпосередньо залежить від довіри законодавчого органу. За таких умов виконавча влада значною мірою є «продовженням» законодавчої, що спрощує проходження урядових ініціатив, але водночас робить політичного лідера чутливим до коаліційної нестабільності та внутрішньопартійних конфліктів. Загальні характеристики моделей правління та їх інституційної логіки систематизуються в довідково-енциклопедичних працях української політології, зокрема в *Політичній енциклопедії* за редакційної участі Левенця Ю. та Шаповала Ю. [14].

Президентська форма правління ґрунтується на принципі жорсткішого поділу влади та наявності власного електорального мандату в глави держави. У такій конфігурації політичний лідер (президент) має більше підстав апелювати до прямого представництва «волі народу», а отже – потенційно ширші можливості для персоналізації відповідальності та політичних рішень. Водночас ця модель структурно підвищує ризик міжінституційних конфліктів між виконавчою та законодавчою гілками, оскільки обидві можуть претендувати на демократичну легітимність.

Для українського контексту вирішальне значення має аналіз лідерства в напівпрезидентських моделях, де поєднуються всенародно обраний президент і уряд, відповідальний перед парламентом. Така конструкція створює дуалізм виконавчої влади і складну систему взаємодії між центрами ухвалення рішень. Елгі Р. у статті *Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance* показує, що стабільність і демократична «якість» напівпрезидентських

режимів залежать не лише від формально визначених повноважень президента, а й від конфігурації партійної системи, взаємодії між інститутами та політичних практик, які можуть або врівноважувати, або розхилювати систему [25, с. 8]. Саме тут виникає простір для «розходження» між конституційними нормами і фактичним впливом політичного лідера.

У випадку України проблема полягає в тому, що навіть за формально визначених процедур реальний вплив президента нерідко посилювався завдяки контролю над силовими інституціями, доступу до ресурсів і використанню патронально-клієнтельних механізмів. Цей контекст важливо пояснювати через дослідження українських режимних трансформацій. Так, Мацієвський Ю. В. у монографії про «пастку гібридності» підкреслює, що тривалий час зміна політичних лідерів не супроводжувалася зміною «правил гри», а радше означала перерозподіл ресурсів між конкуруючими групами впливу; президент за цих умов виконував роль політичного арбітра між центрами сили [9, с. 112]. Водночас Зеленько Г. наголошує, що часті коливання інституційної моделі в Україні були зумовлені боротьбою за владні повноваження, а не послідовним пошуком оптимального управлінського устрою, що породжувало інституційну нестабільність і розмивання відповідальності [4, с. 78]. У підсумку інституційні «налаштування» держави ставали не стільки обмежувачем лідерської влади, скільки об'єктом політичної гри.

У цьому сенсі показовою є ідея, сформульована в українській політологічній традиції: політичне лідерство може перетворюватися на персоналізований ресурс, коли рейтинг, доступ до медіа та контроль політичних майданчиків важать більше за формальні компетенції. Такий підхід фіксується, зокрема, в узагальненнях *Політичної енциклопедії*, де наголошується на проблемі персоналізації політики в перехідних демократіях [14, с. 22].

Ще більшою мірою характер лідерства визначається типом політичного режиму. Демократичні режими передбачають підзвітність, конкуренцію та

відносно прозорі правила зміни влади; саме тому вони структурно обмежують концентрацію повноважень і підштовхують лідера діяти в процедурному полі. Натомість у гібридних і авторитарних режимах логіка лідерства змінюється: вирішальними стають контроль над ресурсами, силовим апаратом та інформаційним простором.

Важливий внесок у пояснення механізмів «демократичного відкату» зробила Бермео Н. у статті *On Democratic Backsliding*, де описано, як ерозія демократії може відбуватися поступово, зсередини, через формально легальні кроки обраних лідерів (звуження конкуренції, підрив автономії інституцій контролю, маніпуляції правилами) [23]. Цей підхід особливо корисний для аналізу ситуацій, коли демократичні процедури зберігаються зовні, але їх реальний зміст слабшає.

Класичною рамкою для аналізу гібридних режимів є концепт конкурентного авторитаризму, запропонований Левітським С. та Веєм Л. у монографії *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* [31] та розвинений у статті *The New Competitive Authoritarianism* [32]. Їхня ідея полягає в тому, що вибори, партії, парламенти й медіа можуть формально існувати, але правила системно викривляються на користь чинної влади за рахунок адміністративного ресурсу, фінансів і контролю комунікацій. У таких умовах політичний лідер постає не як «класичний диктатор», а як актор, що утримує владу через поєднання процедурної легітимації та практик контролю.

Механізми персоналізації та навмисного послаблення інститутів у недемократичних системах детально аналізують Геддес Б., Райт Дж., Франц Е. [29]. Їхній висновок важливий для розуміння політичного лідерства: у персоналістських конфігураціях лідери свідомо зменшують автономію інститутів, здатних їх обмежувати, щоб не допустити формування альтернативних центрів впливу. Наслідком стає модель, у якій стабільність режиму значною мірою залежить від здатності лідера утримувати лояльність еліт через розподіл ресурсів і контроль правил доступу до влади.

Окремий внутрішній вимір авторитарного лідерства – це ризики у взаєминах лідера з силовими структурами та елітами. Сволік М. В. показує, що для придушення опозиції й контролю суспільства авторитарні лідери змушені посилювати силові інституції, але саме це створює потенційну загрозу для них самих, підштовхуючи до кадрових ротацій, конкуренції «силових вертикалей» та вибудовування паралельних каналів безпеки [37]. Для аналізу пострадянських контекстів цей аргумент є особливо релевантним.

Для України концепт гібридності є ключовим у поясненні режимних коливань і зміни політичного лідерства. Як зазначалося вище, Мацієвський Ю. В. описує ситуацію, коли кадрові ротації на вершині влади тривалий час не супроводжувалися трансформацією інституційних правил, а змінювалися лише конфігурації групового впливу [9, с. 112]. Подібну логіку можна співвіднести і з аналізом Фісуна О. та Мовчан У., які акцентують на циклічності режимних змін та ролі неопатримоніальних практик у відтворенні владних відносин [26]. У такій системі політичний лідер часто «прив'язаний» до мереж патронажу, що знижує автономію інститутів і ускладнює стабільну демократичну інституціоналізацію.

Важливою складовою українського контексту є вплив великих економічних акторів на політику та інститути. Ігнатов І. І. у статті про олігархічні впливи на становлення демократичних систем (український кейс) показує, що олігархічний фактор здатен деформувати конкуренцію та підштовхувати політичне лідерство до залежності від ресурсних груп [5]. У ширшому вимірі проблему подолання патронально-олігархічних механізмів у воєнний і післявоєнний період аналізує Мінаков М. [33], фокусуючись на можливостях трансформації «антипатрональної» інституційної логіки.

Суттєвою змінною, що впливає на лідерство, є і стан суспільних установок та громадянської активності. Показовими є узагальнення Головахи Є. (публіцистично-інтерв'ювальний формат), де звертається увага на принципові зрушення в українському суспільстві та зміну ставлення до старих моделей впливу [2]. В емпіричному вимірі динаміку громадянського

суспільства в умовах війни відображає соціологічний звіт ІСАР «Єднання» *«Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2023»* [19], який є важливим для розуміння того, як суспільні мережі можуть підтримувати демократичну стійкість і водночас висувати запит на ефективне політичне керівництво.

Війна суттєво змінює логіку функціонування політичної системи: зростає роль координації, швидкого ухвалення рішень, централізації управління обороною та безпекою. На нормативному рівні загальні засади політики безпеки та оборони визначає Закон України «Про національну безпеку України» [1]. Проте для демократичної перспективи принциповим є те, щоб надзвичайні механізми не перетворювалися на довгострокову норму і не запускали незворотних процесів демонтажу стримувань і противаг – саме на це звертає увагу Бермео Н., коли описує поступові сценарії демократичного відкату під приводом реагування на кризу [23].

У воєнний період особливо гостро постає питання балансу між централізацією та збереженням інституційної спроможності на місцях. Аналітична доповідь НІСД *«Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу»* (за ред. Потапенка В. Г.) показує значення місцевого самоврядування для стійкості держави, що важливо і в контексті політичного лідерства: ефективне керівництво в кризі не зводиться до вертикалі наказів, а потребує інституційно забезпеченої взаємодії між центром і громадами [10].

Окремий ризиковий блок – контроль інформаційного простору та довіра до державних комунікацій. Аналітичний матеріал про телемарафон (MediaMaker) демонструє, як модель спільного інформування може породжувати конфлікти та глядацьку недовіру [22]. Для дослідження політичного лідерства це важливо як ілюстрація того, що інформаційна централізація, навіть за мотивів безпеки, може мати довгострокові наслідки для легітимності та якості публічної сфери.

У персонологічному вимірі сучасні дискусії про українське лідерство часто пов'язуються з феноменом президентського лідерства під час війни. Цю

проблему в демократичному контексті розглядає Пізано Дж. у статті *How Zelensky Has Changed Ukraine* [36], а також Трушевич Г. Б. у дослідженні складових феномену політичного лідерства В. Зеленського [21]. Важливо підкреслити: аналіз особи лідера має сенс лише у зв'язці з інституційними обмеженнями та процедурами підзвітності – інакше він перетворюється на опис харизми, не даючи відповіді на питання про стійкість демократії.

Стиль лідерства значною мірою визначається станом партійної системи та рівнем інституційної дисципліни. Для України характерною проблемою є слабка партійна інституціоналізація й нерівномірна прозорість партійної діяльності. Так, Конопляник Д. аналізує специфіку політичних партій України на сучасному етапі [7], а НАЗК у повідомленні про ненадання звітності значною кількістю партій демонструє практичні прояви дефіциту прозорості й відповідальності партійного сектору [8]. У таких умовах політичне лідерство легше персоналізується, а партії можуть функціонувати як «оболонки» під електоральні кампанії, що послаблює програмність та внутрішньопартійну демократію.

Важливим чинником деформації інституційної логіки демократії є популізм як стиль лідерства. Мудде К. та Калтвассер К. Р. визначають популізм як ідеологію, що протиставляє «чистий народ» і «корумповану еліту», а також демонструють, як популістські лідери схильні апелювати до «прямої волі народу», обходячи інституційні обмеження (парламент, суд, незалежні органи контролю) [34, с. 42]. Для систем зі слабкими інститутами це створює високі ризики швидкої ерозії конституційного порядку.

Таким чином, політичне лідерство слід розуміти як динамічний феномен, який водночас:

1. формується інституційним дизайном (форма правління, партійна система, реальний поділ влади);
2. впливає на цей дизайн через практики управління, кадрову політику, контроль ресурсів і комунікацій.

У демократичних системах інститути здатні спрямовувати амбіції лідера в процедурне русло та обмежувати персоналізацію влади, тоді як у гібридних режимах формальні правила можуть перетворюватися на інструмент закріплення домінування лідера – саме це концептуально пояснюють Левітський С. і Вей Л. [31; 32], а також Геддес Б., Райт Дж., Франц Е. [29]. Для України ключовим викликом залишається побудова такої інституційної системи, яка зменшувала б залежність державного курсу від персональних характеристик політичних лідерів і забезпечувала сталість демократичних процедур у воєнний та післявоєнний період.

У практичному вимірі це означає необхідність зміцнення процедур конкурентності, підзвітності та правової визначеності – зокрема у сфері післявоєнного політичного циклу. На це опосередковано вказують матеріали про повоєнні вибори та виклики їх організації (зокрема аналітичні узагальнення Конституційного Суду України [15], оцінка ризиків альтернативних форм голосування, підготовлена Радою Європи [12], а також фахові міркування щодо виборчого законодавства в післявоєнний час [6]). У підсумку інституціоналізація лідерства – тобто перехід від персоналізованої до процедурної легітимності – має розглядатися як одна з базових умов стійкого демократичного розвитку України.

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА

2.1. Політичні диспозиції національної еліти у формуванні суспільних цілей та цінностей

Аналіз витоків авторитарних тенденцій у політичному просторі сучасної України потребує широкої ретроспективної оптики: він має виходити за межі простого переліку президентських каденцій і охоплювати інституційні, соціокультурні та економічні зрушення пострадянського періоду. Дослідження останніх років переконують, що авторитарні практики в Україні не слід тлумачити як випадковий «збій» демократизації. Навпаки, вони постали як результат накладання кількох чинників: радянської інституційної спадщини, специфіки первісного накопичення капіталу та становлення неопатримоніальної логіки владарювання.

Саме тому Мацієвський Ю. В. окреслює українську траєкторію як «пастку гібридності», коли формально демократичні інститути існують паралельно з домінуванням неформальних правил гри, що періодично відкриває можливості для концентрації влади й спроб її узурпації [9, с. 9]. Усвідомлення цих історичних витоків особливо важливе сьогодні, коли умови воєнного стану природно підсилюють централізаційні імпульси й водночас розмивають межу між легітимною мобілізацією управління та ризиками авторитарного дрейфу.

Визначальним структурним чинником, який задав стартові умови політичного розвитку України, стала інституційна спадщина Радянського Союзу. Її стійкість проявилася не тільки у збереженні значної частини колишньої номенклатури в органах влади, а й у відтворенні управлінських практик, заснованих на ієрархічності, пріоритеті адміністративної доцільності над правом, слабкості судових гарантій і використанні силових інструментів як важеля політичного впливу. Саме на цю «структурну спадщину радянської

ери» як на підґрунтя для маніпуляцій виборчими процедурами та застосування адміністративного ресурсу звертає увагу Куделя С., пояснюючи, як у таких умовах можуть формуватися конкурентно-авторитарні практики. У ситуації відсутності радикального оновлення правил і кадрів раннього періоду незалежності відбулося характерне для пострадянських трансформацій переплетення політичної влади та економічних привілеїв: доступ до державних ресурсів і регуляторних рішень дедалі частіше перетворювався на механізм накопичення капіталу й формування груп впливу. Унаслідок цього інститути тривалий час працювали не як сервісна інфраструктура публічної політики, а як інструменти розподілу ренти та примусу, що є типовою ознакою середовищ, де авторитарні тенденції мають сприятливий ґрунт.

Період президентства Леоніда Кравчука, попри образ компромісного політика, став етапом, коли держава не змогла реалізувати потенціал ранніх інституційних реформ. Економічна криза початку 1990-х, гіперінфляція, руйнування виробничих ланцюгів і різке падіння рівня життя сформували в суспільстві сильний запит на порядок і стабільність – інколи навіть ціною звуження політичних свобод. У цей час посилилися позиції так званих «червоних директорів», які за умов слабкої нормативної бази та інституційного контролю використовували доступ до ресурсів і управлінських рішень для первинного накопичення капіталу. У такій конфігурації формується те, що в дослідницькій традиції описують як «захоплення держави», коли значна частина ключових рішень ухвалюється поза публічною політикою. Гарань О. характеризує ранній період незалежності як становлення «плюралізму за замовчуванням»: жоден актор не міг зосередити монополію на владі, проте затяжні конфлікти між президентом і парламентом продукували управлінський хаос, який у подальшому нерідко використовувався як аргумент на користь посилення президентської вертикалі.

Найвиразніше інституційне оформлення авторитарних механізмів відбулося за президентства Леоніда Кучми. Саме тоді закріпилася модель кланово-олігархічного правління, у межах якої президентська влада

виконувала функцію центрального вузла балансування між фінансово-промисловими групами. Мінаков М. описує цю конфігурацію як «Республіку Кланів», підкреслюючи, що доступ до стратегічних секторів економіки й медіа забезпечувався в обмін на політичну лояльність та інтеграцію в правлячу коаліцію. У цій моделі важливу роль відіграє вибіркове правозастосування: складне й часто суперечливе законодавство створює ситуацію постійної вразливості великих гравців, а правоохоронні органи можуть використовуватися як інструмент тиску на опозицію та нелояльний бізнес. Саме таку логіку – коли правові норми стають не гарантією рівності, а механізмом керованості – описує Д'Аньєрі П., аналізуючи еволюцію політичного розвитку України в ширшому контексті від пострадянського «розлучення» до війни [24].

Конституція України 1996 року, попри закріплення фундаментальних засад державності, інституційно закріпила суперечливу конфігурацію змішаної республіки, що в реальній політичній практиці створювала дисбаланси у виконавчій владі. За умов слабких механізмів парламентського контролю та неусталеності партійної системи це сприяло формуванню режимних рис, які нерідко описують як фактичне «суперпрезидентство». Куделя С. звертає увагу на те, що повторювані конфлікти між президентом і урядом/парламентом дозволяли главі держави нарощувати вплив президентської адміністрації, яка поступово починала виконувати функції паралельного центру управління. У цьому ж політичному циклі були відпрацьовані технології системного застосування адміністративного ресурсу й політичного контролю над інформаційними та силовими інструментами, що підірвало довіру до конкурентності демократичних процедур.

Суттєвим підґрунтям авторитарного дрейфу стало утвердження неопатримоніалізму як домінантної логіки організації влади, коли межа між публічним і приватним розмивається, а державні інститути використовуються як ресурс групового збагачення та підтримання лояльності. На це прямо вказує Фісун О., аналізуючи неопатримоніальні механізми та цикли режимних змін в

Україні: інститути в такій системі можуть бути «приватизовані» елітами, а клієнтелізм і корупція перетворюються на практичну основу керованості [26, с. 280]. Принциповим є те, що неопатримоніальні мережі зберігаються навіть після формальної зміни політичних команд, відтворюючи авторитарні практики у «оновлених» формах.

Соціокультурний вимір не менш важливий, адже авторитарні тенденції підживлюються не лише інституційною архітектурою, а й масовими очікуваннями щодо держави та лідера. Соціологічні спостереження, що узагальнюються у публічних коментарях Головахи Є., фіксують амбівалентність суспільних установок: прагнення до демократичних норм співіснує з патерналістським очікуванням «сильної руки» й готовністю частини громадян обмінювати свободи на стабільність [2]. Такий тип масової свідомості створює сприятливий ґрунт для популістських і персоналістських стратегій, а також полегшує легітимацію централізаційних кроків навіть тоді, коли вони виходять за межі тимчасової необхідності.

Додатковим фактором, який посилював авторитарні ризики, був зовнішній вплив, насамперед з боку Російської Федерації – як через економічні важелі, так і через підтримку політичних проєктів та інформаційний тиск. Кузьо Т. наголошує, що елементи гібридного впливу та інфільтрації інструментів політичного тиску проявлялися задовго до 2014 року, формуючи довгострокову вразливість українського політичного середовища. За умов енергетичної й економічної залежності частина еліт ставала більш піддатливою до зовнішнього шантажу, що в підсумку сприяло консервації корумпованої та інституційно слабкої моделі управління.

Президентство Віктора Януковича стало кульмінаційним етапом спроб вибудувати персоналістський авторитарний режим: концентрація владних ресурсів у вузькому колі наближених, спроби переформатувати конституційні правила під політичну доцільність, тиск на опозицію та медіа продемонстрували крихкість демократичних запобіжників. Водночас український випадок показав і межі авторитарної консолідації: конкуренція

всередині еліт, а також наявність активного громадянського суспільства стали ключовими чинниками краху режиму. Проте інституційна слабкість і вплив олігархічних груп не зникають автоматично разом зі зміною політичного керівництва – вони залишаються системним викликом і після політичних переломів.

Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, питання авторитарних ризиків набуло нового виміру. Війна об'єктивно вимагає швидкого ухвалення рішень, централізації управління та часткових обмежень окремих прав, однак виникає небезпека інституціоналізації тимчасових надзвичайних практик. У публічних дискусіях це інколи описують як ризик формування «оборонного авторитаризму»: зростання ролі президентського центру, звуження медіаплюралізму, ослаблення парламентського контролю можуть створювати ефект довготривалого зміщення балансу влади. Водночас стримувальними факторами виступають активність громадянського суспільства та залежність від підтримки західних партнерів, яка прямо пов'язана з дотриманням демократичних стандартів і прозорості.

У підсумку історія незалежної України демонструє циклічну динаміку, у межах якої демократичні підйоми змінюються спробами авторитарної реставрації. Саме цю незавершеність транзиту пояснює концепція конкурентного авторитаризму, розроблена Левітським С. та Веєм: демократичні інститути можуть формально існувати, але реальні правила конкуренції системно деформуються на користь чинної влади. Відповідно, подолання інерції авторитаризму потребує не ситуативних рішень, а структурної перебудови: демонтажу олігархічно-рентної економіки, завершення судової реформи та розбудови інклюзивних інститутів, здатних гарантувати незворотність демократичного вибору навіть за умов найсерйозніших безпекових викликів.

2.2. Статусні переваги правлячого класу

Розгляд політичного розвитку незалежної України в координатах транзитології та теорії політичних режимів дає підстави трактувати авторитарне лідерство як структурну (інституційно зумовлену) проблему, а не як похідну від психологічного профілю чи «темпераменту» окремих президентів. Упродовж усього періоду незалежності українська політична система, попри декларативну орієнтацію на демократію та європейську інтеграцію, демонструвала здатність відтворювати авторитарні практики у форматі конкурентного авторитаризму, неопатримоніалізму та загалом гібридного режиму. Саме на цю суперечність звертають увагу Левітський С. та Вей Л.: у конкурентно-авторитарних системах демократичні інститути формально зберігаються (вибори, парламент, партії, медіа), однак виконавча влада системно викривляє правила гри, створюючи асиметрію ресурсів і можливостей та нерівні умови політичної конкуренції. У випадку України цей режимний механізм посилювався впливом кланово-олігархічних мереж, які фактично заміщали собою частину державних інститутів, перетворюючи публічну політику на зовнішню оболонку для неформального перерозподілу ресурсів і повноважень.

Аналітика авторитарного лідерства в Україні неможлива без урахування історичної тяглості управлінських практик. Від періоду правління Л. Кучми – із формуванням режиму, що спирався на контроль силових і регуляторних важелів, – через спробу жорсткої концентрації влади за В. Януковича, далі до м'якших форм неопатримоніального контролю у період П. Порошенка і до популістськи забарвленої централізації часів В. Зеленського простежується еволюція авторитарного інструментарію: змінювалися риторика та «упаковка» влади, але відтворювалися ключові практики – домінування виконавчого центру, політизація правозастосування, інформаційні маніпуляції, опора на неформальні канали прийняття рішень.

Теоретично цю стійкість пояснює концепт «інституційної пастки» / «пастки гібридності», запропонований Мацієвським Ю. В. Йдеться про стан стабільної рівноваги неефективних інститутів, коли правлячі еліти не зацікавлені в прозорих правилах, адже неформальні механізми забезпечують їм контроль доступу до ресурсів і мінімізують інституційні обмеження. За цією логікою авторитарне лідерство постає не випадковою девіацією, а раціональною стратегією політичного виживання в середовищі, де «правила гри» гнучкі та керовані [9, с. 9].

Президентство Кучми Л. стало ключовим етапом інституціоналізації української моделі авторитаризму, яку часто описують терміном «кучмізм». У цей період закріпилася неопатримоніальна конфігурація, в якій президент виступав арбітром між конкуруючими фінансово-промисловими групами, забезпечуючи «керовану» рівновагу доступу до економічних секторів і медіа в обмін на політичну лояльність. Сам механізм утримання контролю важливо пояснює Д'Аньєрі П.: його інтерпретація режиму як «шантажистської держави» акцентує, що правоохоронні та контрольні органи використовуються не для реалізації верховенства права, а як інструмент тиску й накопичення компромату; бізнес і політичні еліти утримуються в дисципліні через ризик вибіркового правозастосування. За такого підходу масові репресії не є необхідними: достатньо створити нормативне поле, де майже будь-яка діяльність потенційно карана, а отже – керована через селективні «сигнали» і санкції.

Спроба посилення президентської влади через референдум 2000 року, а також події довкола «касетного скандалу» і вбивства Георгія Гонгадзе продемонстрували глибину проникнення авторитарних методів у державне управління. Водночас важливо підкреслити, що режим Кучми не перетворився на «закриту диктатуру»: він зберігав конкурентний характер, оскільки впливові олігархічні групи з власними медіа та політичними проєктами не давали встановити абсолютну монополію на владу. Саме цю межу авторитарної консолідації у пострадянських умовах підкреслюють Фісун О. та

Мовчан У.: конкуренція всередині еліт і множинність центрів ресурсів перешкоджають повній монополізації, але не скасовують гібридності режиму.

Прихід до влади Януковича В. означав спробу перейти від «керованої» конкурентності до більш жорсткої, гегемонічної моделі авторитаризму. Концентрація ресурсів у руках вузького кола («Сім'ї»), політичне переформатування правил через рішення Конституційного Суду 2010 року та підпорядкування судової системи створили ефект узурпації влади через формально легітимні інститути. Куделя С. підкреслює, що саме таке «інституційне» перепрошивання дозволило вибудувати жорсткіший вертикальний контроль над парламентом, урядом і силовими структурами.

Подальше звуження конкуренції проявилось у репресивній політиці щодо опозиції (справи Ю. Тимошенко та Ю. Луценка), а кульмінацією стали «диктаторські закони» січня 2014 року, які засвідчили фактичну відмову від конкурентної логіки політики. Водночас український випадок показав, що навіть за спроби жорсткої авторитарної консолідації існують внутрішні межі: спротив громадянського суспільства та конфлікти всередині еліт стали чинниками краху цієї моделі.

Період після Революції Гідності часто описують як відновлення гібридності у пом'якшеній формі. За президентства Порошенка П. було реалізовано низку важливих реформ, однак повністю не зникла логіка концентрації управління та застосування неформальних механізмів впливу. Саме тому Фісун О. характеризує цей етап як «неопатримоніальну демократію», де формальні процедури співіснують із клієнтелістськими мережами й непублічними домовленостями. У цій рамці війна та безпековий порядок денний могли використовуватися для секуритизації публічного простору і звуження поля критики – на що звертає увагу Мінаков М.. Водночас стримувальними механізмами виступали активність громадянського суспільства та зовнішній умовний контроль з боку партнерів, які пов'язували підтримку з дотриманням демократичних стандартів.

Президентство Зеленського В. стало новим етапом трансформації авторитарних тенденцій. Безпрецедентний рівень електоральної підтримки та монобільшість у парламенті відкрили можливість концентрації влади, яку Україна раніше в такому масштабі майже не знала. На початку це проявилось у «турборежимі» законотворчості, коли парламент дедалі частіше діяв як механізм швидкого затвердження, а не як простір повноцінної політичної дискусії. Надалі важливою інституційною деформацією стало зміщення центру ухвалення рішень до Офісу Президента, який почав виконувати функції неформального уряду без конституційної підзвітності.

Окремим вузлом дискусій стало застосування РНБО як інструменту санкційної політики та позасудового тиску щодо громадян України, що викликало критику правозахисного середовища як ризик для принципу верховенства прав. Конфлікт із Конституційним Судом у 2020–2021 роках і спроби обходити конституційні процедури під гаслами антикорупційної мобілізації також інтерпретуються як симптом послаблення інституційних стримувань.

Повномасштабне вторгнення 2022 року об'єктивно прискорило централізацію управління. Проте у воєнних умовах чіткіше проявляються ризики закріплення надзвичайних практик як нової «норми»: звуження медіаплюралізму, маргіналізація парламенту, напруження у відносинах з місцевим самоврядуванням, а також суперечливі кроки у сфері антикорупційної інфраструктури викликають занепокоєння дослідників. Додатково підкреслюється, що інформаційна монополізація і контроль порядку денного можуть знижувати рівень політичної підзвітності виконавчої влади.

Окремого аналізу потребує політика деолігархізації, яка має подвійний характер. Формально вона спрямована на обмеження впливу великого бізнесу, але на практиці може надавати виконавчій владі широкий дискреційний інструментарій, що створює ризики вибіркового застосування норм і перерозподілу активів. Саме цю амбівалентність підкреслює Мінаков М.,

аналізуючи воєнні трансформації та потенціал антипатрональних змін. Воєнна націоналізація стратегічних підприємств може мати безпекове обґрунтування, однак водночас посилює економічну базу централізованого управління, що потребує чітких процедур підзвітності.

Загалом авторитарне лідерство в Україні має циклічний та адаптивний характер. Кожен новий режим, декларуючи розрив із попередниками, часто відтворює базові механізми контролю, модифікуючи їх відповідно до контексту: політизація правосуддя, адміністративний ресурс, інформаційні маніпуляції та домінування неформальних центрів ухвалення рішень залишаються повторюваними елементами. У цьому сенсі «інституційна пастка» Мацієвського пояснює не лише проблеми демократичної консолідації, а й те, чому авторитаризм в Україні здебільшого набуває не абсолютної диктатури, а гібридних форм: конкуренція еліт, активність громадянського суспільства та залежність від зовнішньої підтримки створюють системні обмеження для повної монополізації влади.

Вирішальним стає питання післявоєнної перспективи: чи зможе українське суспільство конвертувати мобілізаційний потенціал і запит на справедливість у стійкі інституційні механізми (процедури, підзвітність, незалежне правосуддя, реальні стримування і противаги), які унеможливлять нові рецидиви авторитарного лідерства. Саме від цього залежатиме, чи буде зламано логіку відтворення гібридності, чи вона отримає нове, «воєнно-централізоване» продовження

РОЗДІЛ 3.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН АВТОРИТАРНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Публічний дискурс і латентна взаємодія влади і суспільства

Публічний дискурс виступає одним із ключових елементів інституційного дизайну сучасного політичного лідерства, оскільки саме через нього формується легітимність влади, визначаються межі допустимого політичного поля та конструюється взаємодія між державою і суспільством. У контексті авторитарних тенденцій дискурс набуває не лише комунікативної, але й інструментальної функції, виступаючи засобом контролю, мобілізації та управління суспільними настроями. Риторика національної єдності та «оборонної мобілізації» використовується не лише для консолідації суспільства навколо ідеї спротиву агресору, але й для символічного унеможливлення критики на адресу владних інституцій. Такий стан речей є об'єктивно зумовленим логікою воєнного часу, коли держава потребує єдності заради виживання, проте водночас він створює специфічне середовище, в якому межа між обґрунтованою консолідацією та обмеженням суспільного дискурсу стає розмитою [29, с. 23]. Це відповідає тому, що дослідники визначають як «латентну взаємодію» влади і суспільства, де реальні механізми підпорядкування приховані за фасадом демократичних процедур [31, с. 56]. Розуміння цього феномену є принциповим для оцінки реального стану демократії в Україні, адже поверхнева демократична атрибутика може маскувати глибинні авторитарні трансформації, що відбуваються на рівні неформальних інститутів та практик.

В умовах сучасної України публічний дискурс дедалі більше централізується навколо виконавчої влади, що проявляється у формуванні єдиної інформаційної рамки, домінуванні офіційних наративів та зменшенні простору для альтернативних інтерпретацій політичних подій. Така модель не

обов'язково передбачає пряме придушення свободи слова, однак створює структурні обмеження для повноцінного медіаплюралізму. Центральним інструментом формування такого дискурсу в умовах воєнного стану став єдиний телемарафон «Єдині новини», запроваджений у перші дні повномасштабного вторгнення. На початковому етапі цей формат відіграв важливу консолідуючу роль, забезпечивши єдність інформаційного простору та ефективну протидію ворожій пропаганді. Проте з часом телемарафон трансформувався з інструменту національної безпеки на засіб формування переважно одновекторного наративу [22]. Аналіз контенту телемарафону фіксує обмеженість критичних матеріалів щодо окремих рішень виконавчої влади та звужений доступ до ефіру представників опозиційних політичних сил. Телеканали, пов'язані з критично налаштованими до влади структурами, зокрема «Еспресо», «Прямий» та «5 канал», були фактично витіснені з загальнонаціонального ефіру, що створило штучну монополію на виробництво смислів у медіапросторі. Як наслідок, рівень довіри громадян до телемарафону стабільно знижується, що змушує аудиторію шукати альтернативні джерела інформації, передусім у Telegram-каналах та соціальних мережах, де якість верифікації даних є суттєво нижчою. Ця тенденція є особливо небезпечною в умовах активної інформаційної війни з боку Росії, оскільки фрагментація медіаспоживання підвищує вразливість суспільства до маніпулятивних впливів з боку ворожих пропагандистських структур [22].

Паралельно з офіційним дискурсом функціонує латентний рівень взаємодії влади і суспільства, який включає неформальні канали впливу, селективну комунікацію та механізми керованої участі. Йдеться про ситуацію, коли громадянська активність не зникає, але частково інтегрується в контрольовані владою формати або спрямовується в безпечні для системи напрями. Латентний характер цієї взаємодії виявляється не лише у медійній сфері, але й у практиках, пов'язаних з інформаційною безпекою та контролем над публічним простором. Задokumentовані випадки стеження за

представниками незалежних медіа та спроби тиску на журналістів, які висвітлюють чутливі теми у сфері оборонних закупівель, свідчать про наявність неформальних механізмів впливу на медіасередовище [36, с. 9]. Подібні практики, навіть якщо вони продиктовані міркуваннями безпеки, об'єктивно створюють середовище самоцензури, в якому журналісти змушені зважувати ризики при висвітленні окремих тем [37, с. 73]. Незалежні розслідувальні медіа залишаються важливим інститутом суспільного контролю, і збереження їхньої діяльності є одним із ключових індикаторів стану демократії в країні. Водночас тиск на антикорупційних журналістів не є суто українським явищем: у порівняльній перспективі він є типовою рисою гібридних режимів, де влада прагне контролювати інформаційний простір, не вдаючись до відкритих репресій, характерних для класичних автократій [37, с. 81].

Важливим інструментом латентної взаємодії є символічна політика, через яку влада формує образи, що консолідують суспільство та водночас підсилюють персоналізацію лідерства. Апеляція до безпеки, єдності та національної мобілізації створює високий рівень підтримки, але водночас може звужувати простір для критичної дискусії [34, с. 89]. У цьому контексті феномен Зеленського як воєнного лідера є показовим прикладом того, як персоналізація влади набуває дискурсивного виміру: образ президента як «солдата», що залишився з народом в умовах небезпеки, став потужним символічним ресурсом легітимності, який важко оспорити в умовах тривалої збройної агресії [36, с. 11]. Така символічна конфігурація є характерною для гібридних режимів, де формальна відкритість поєднується з неформальними механізмами регулювання суспільної активності [32, с. 58]. При цьому символічна політика виконує ще одну латентну функцію: вона переміщує суспільну дискусію з інституційного рівня на персональний, тим самим підміняючи питання «чи ефективно працюють інститути» питанням «чи довіряєш ти конкретному лідеру». Така підміна є класичним механізмом

легітимації персоналістської влади, описаним у порівняльних дослідженнях авторитаризму [29, с. 48].

Показово, що символічна функція публічного дискурсу тісно пов'язана з явищем популізму як дискурсивної стратегії. Апеляція до «народу» як цілісного, гомогенного суб'єкта, протиставленого «еліті» або «зраднику», є базовою популістською конструкцією, яка в умовах війни набуває особливої переконливості [34, с. 42]. В українському контексті ця конструкція набула специфічного воєнного забарвлення: «народ-захисник» протиставляється не лише зовнішньому ворогу, але й внутрішнім «саботажникам», «корупціонерам» та «зрадникам», що дозволяє владі дискредитувати опонентів, не вдаючись до прямих правових переслідувань. Така дискурсивна стратегія є надзвичайно ефективною в умовах мобілізаційного суспільства, проте вона несе ризики довгострокової деформації політичної культури, в якій критика влади асоціюється з національною зрадою, а не з нормальною демократичною практикою [23, с. 14].

Трансформація відносин між центральною владою та регіональними суб'єктами також набуває в умовах воєнного стану латентних форм. Інститут військових адміністрацій, запроваджений як тимчасовий інструмент управління, об'єктивно звужує простір для самостійних рішень обраних органів місцевого самоврядування. Централізація фінансових потоків через вилучення «військового ПДФО» з місцевих бюджетів суттєво обмежує фінансову автономію громад і відтворює логіку патрональних відносин між центром і периферією, характерну для гібридних режимів [10, с. 54]. Така система залежності, навіть якщо вона обґрунтовується потребами воєнного часу, формує ризики збереження централізованого контролю над регіонами і в повоєнний період, що суперечитиме принципам Європейської хартії місцевого самоврядування та євроінтеграційним зобов'язанням України. Реформа децентралізації, яка справедливо вважається однією з найуспішніших в історії незалежної України, опиняється під загрозою системного відкату внаслідок воєнної централізації. Саме тому питання відновлення фінансової

автономії та управлінської суб'єктності громад є одним із ключових для демократичного повоєнного транзиту, а збереження децентралізаційних здобутків має розглядатися як пріоритет державної політики вже сьогодні. Дослідження підтверджують, що спроможність громад до самоорганізації стала одним із вирішальних чинників резильєнтності держави під час повномасштабного вторгнення [10, с. 54], що робить збереження цього потенціалу стратегічно важливим завданням.

Важливим виміром публічного дискурсу є практика неформальних домовленостей між провладними і позірно опозиційними структурами у законодавчому процесі. Співпраця партії влади з депутатськими групами, утвореними на уламках забороненої проросійської «Опозиційної платформи за життя», ілюструє, як формально ліквідовані структури зберігають вплив через неформальні парламентські канали. Ці групи, прагнучи уникнути переслідувань та зберегти бізнес-активи, демонструють ситуативну лояльність, забезпечуючи необхідні голоси для прийняття контрверсійних рішень [32, с. 58]. Такий механізм фактично нівелює роль ідеологічної опозиції та консервує квазіконсенсус у парламенті, який лише зовні нагадує демократичне представництво. Верховна Рада в цих умовах ризикує перетворитися з майданчика узгодження суспільних інтересів на інструмент легітимації рішень, вироблених поза її межами, що є одним із ключових індикаторів конкурентного авторитаризму [31, с. 62]. Практика «турборежиму», коли законопроекти розглядаються за скороченою процедурою без належного обговорення в комітетах та залучення експертного середовища, додатково посилює цю тенденцію та знижує якість законодавства [17, с. 304]. Показово, що ця практика, запроваджена ще до повномасштабного вторгнення, у воєнних умовах набула нового обґрунтування та поглибилась, перетворившись із ситуативного інструменту на системну модель законотворчості.

Окремого аналізу потребує питання заборони політичних партій та її вплив на публічний дискурс. Ліквідація проросійських політичних сил, таких

як «Опозиційна платформа за життя», «Партія Шарія» та інших, була необхідним заходом захисту національної безпеки та суверенітету. У довгостроковій перспективі, однак, важливо, щоб механізм заборони базувався на чітких, юридично визначених критеріях і не використовувався як інструмент боротьби з політичними опонентами, які займають проукраїнську державницьку позицію, але критикують дії чинної влади [18, с. 165]. Звуження легального опозиційного поля змінює конфігурацію публічного дискурсу: за відсутності інституційних каналів для артикуляції альтернативних позицій критика переміщується у неформальний, некерований простір соціальних мереж, де вона є значно складнішою для конструктивного осмислення та реагування з боку влади. Така ситуація є потенційно дестабілізуючою в довгостроковій перспективі, оскільки накопичення незадоволення без легальних каналів вираження є класичним передвісником соціальних потрясінь [23, с. 9].

Кризові явища у публічному дискурсі є також відображенням глибшої проблеми трансформації партійної системи. Довоєнна модель, за якої політичні партії часто функціонували як бізнес-проекти фінансово-промислових груп, вичерпала себе під впливом воєнних реалій [7, с. 211]. Однак перехід до якісно нової моделі, заснованої на ідеологічних засадах та широкому суспільному представництві, відбувається повільно та болісно. Призупинення звітування політичних партій перед НАЗК на початку вторгнення було вимушеним кроком, проте його пролонгація створює ризики тіньового фінансування та політичної корупції. Станом на середину 2024 року понад 170 партій не подали звіти за попередні звітні періоди, що свідчить про низький рівень фінансової дисципліни та прозорості в партійному секторі. Такий стан речей підриває довіру до партій як інститутів демократичного представництва та посилює тенденцію до персоналізації політики, коли виборці орієнтуються не на програмні засади, а на особистість лідера.

Водночас важливо враховувати, що в умовах, коли держава веде боротьбу за виживання, певна концентрація управлінських функцій та

обмеження публічної полеміки є об'єктивно неминучими. Світовий досвід свідчить, що більшість демократій у воєнний час запроваджували подібні обмеження, і ключовим питанням є не їхнє існування, а тимчасовість та наявність механізмів зворотного відновлення демократичних стандартів [23, с. 9]. Британська демократія в роки Другої світової війни, американська після подій 11 вересня, французька в часи алжирської кризи, усі пережили суттєве звуження громадянських свобод, зберігши при цьому демократичну інституційну основу. Україна сьогодні проходить схожий шлях, і порівняльний аналіз цих досвідів є важливим орієнтиром для оцінки меж допустимого обмеження демократії в ім'я безпеки [38, с. 143]. Саме тому стан публічного дискурсу та характер взаємодії влади і суспільства в Україні слід оцінювати не як сталу характеристику режиму, а як динамічний процес, в якому суспільний запит на відкритість і підзвітність конкурує з вимогами безпеки та управлінської ефективності в умовах надзвичайних обставин [9, с. 112]. Перетворення тимчасових надзвичайних механізмів на сталі практики управління є головним ризиком, який необхідно осмислювати вже сьогодні, не відкладаючи цю дискусію на повоєнний час.

Антикорупційна складова публічного дискурсу займає особливе місце у системі латентної взаємодії влади і суспільства. Корупція є не лише економічною проблемою, але й потужним дискурсивним ресурсом: влада, яка декларує боротьбу з корупцією, здобуває суспільну легітимність, тоді як реальна ефективність антикорупційних зусиль залишається предметом дискусій. Спроби обмежити інституційну незалежність антикорупційних органів через законодавчі маніпуляції, зокрема прийняття законопроекту № 12414, який містив норми, що дозволяли Генеральному прокурору забирати справи у НАБУ, є яскравим прикладом розриву між публічним дискурсом та латентними практиками [17, с. 305]. Такі дії влади, здійснювані в умовах інформаційного шуму воєнного часу, коли суспільна увага зосереджена на фронті, є особливо небезпечними, оскільки вони послаблюють інституційну архітектуру антикорупційної системи саме тоді, коли контроль за

використанням масштабної міжнародної допомоги є критично важливим. Тиск на антикорупційні органи часто супроводжується медійними кампаніями з їхньої дискредитації, що є типовим прикладом використання публічного дискурсу як зброї проти незалежних інститутів [37, с. 73].

Громадянське суспільство залишається головним суб'єктом, який підтримує відкритість публічного дискурсу та чинить опір його монополізації. Волонтерські мережі, незалежні аналітичні центри та антикорупційні організації продовжують виконувати функцію суспільного контролю навіть в умовах обмежень воєнного часу, демонструючи здатність до самоорганізації та інституційної адаптації в надзвичайних умовах. Рівень довіри до громадських організацій та волонтерів залишається одним із найвищих у суспільстві, суттєво перевищуючи довіру до більшості державних інституцій, що свідчить про глибокий суспільний запит на незалежні від держави канали комунікації та інформування. Цей феномен є закономірним наслідком трансформації українського суспільства, яке після 2014 року набуло якісно нового рівня громадянської суб'єктності та готовності брати на себе відповідальність за розвиток держави. Громадський сектор поступово трансформується від стихійного волонтерства до системної, інституціалізованої роботи, беручи безпосередню участь у формуванні та реалізації державних політик, зокрема антикорупційної, соціальної та ветеранської [20, с. 87]. Використання цифрових екосистем, таких як DREAM, для забезпечення прозорості процесів відновлення та моніторингу витрат є показовим прикладом того, як громадянське суспільство адаптує сучасні технологічні інструменти для здійснення демократичного контролю в умовах цифрового суспільства. Збереження інституційної спроможності громадянського суспільства є не лише показником стану демократії, але й практичним запобіжником проти закріплення авторитарних практик, що виникли в умовах воєнної необхідності, адже саме організоване суспільство є тим стримуючим чинником, який робить сценарій повної узурпації влади малоімовірним [9, с. 112].

У результаті формується модель, у якій публічний дискурс виконує подвійну функцію: з одного боку забезпечує соціальну консолідацію в умовах війни, з іншого виступає інструментом латентного контролю над політичним полем. Така конфігурація є характерною для гібридних режимів, де формальна відкритість поєднується з неформальними механізмами регулювання суспільної активності [38, с. 150]. Отже, публічний дискурс і система латентної взаємодії влади і суспільства в Україні утворюють складний, суперечливий простір, де демократичні форми поєднуються з авторитарними тенденціями, об'єктивно зумовленими воєнним станом. Монополізація телевізійного ефіру, обмеження медіаплюралізму, патрональні практики у регіональному управлінні та неформальні механізми впливу на законодавчий процес формують систему, яка зовні зберігає атрибути демократії, але внутрішньо функціонує за логікою концентрації влади [29, с. 52]. У довгостроковому вимірі ця система підриває інституційну спроможність держави та відтворює патології, подолання яких є умовою повноцінної євроінтеграції та побудови правової держави [4, с. 201]. Критичним завданням повоєнного часу стане трансформація цих латентних практик у прозорі, підзвітні суспільству механізми управління, що є передумовою незворотності демократичного вибору України та її успішної інтеграції до спільноти європейських демократій.

3.2. Російсько-українська війна і загрози політичної інверсії

Російсько-українська війна стала визначальним чинником трансформації політичної системи України, суттєво вплинувши на характер політичного лідерства та інституційні механізми управління [29, с. 23]. В умовах екзистенційної загрози державі відбувається закономірна концентрація влади, посилення ролі виконавчих органів та звуження процедурних елементів демократії, що створює передумови для так званої політичної інверсії [31, с. 56]. Під політичною інверсією у даному контексті доцільно розуміти

тимчасову зміну функціональної логіки демократичної системи, за якої пріоритет ефективності та безпеки переважає над процедурністю, конкуренцією та інституційним балансом [29, с. 23]. Така трансформація може бути виправданою в умовах війни, однак вона містить ризики закріплення авторитарних практик у довгостроковій перспективі, перетворення тимчасових надзвичайних механізмів на сталі елементи нового інституційного дизайну, несумісного з демократичними стандартами [23, с. 9]. Ключовим питанням є те, чи залишаться ці трансформації адаптацією до надзвичайних обставин, чи набудуть характеру незворотніх системних змін, здатних деформувати політичний режим у напрямку конкурентного авторитаризму або персоналістської автократії [31, с. 56].

Одним із ключових проявів політичної інверсії є централізація політичного управління [29, с. 48]. Рішення ухвалюються у більш вузькому колі, прискорюються процедури, посилюється роль силових інституцій, що підвищує керованість системи, але водночас знижує рівень інституційного контролю та підзвітності [31, с. 56]. Найбільш виразним інституційним виявом цієї тенденції є трансформація Верховної Ради з органу представництва та контролю на інструмент легітимації виконавчої влади [17, с. 304]. Аналіз законотворчого процесу у 2022–2024 роках демонструє системні ризики «турборежиму» воєнного часу, коли процедури обговорення законопроектів скорочувалися, роль профільних комітетів та експертного середовища мінімізувалася заради оперативності [17, с. 304]. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», демократичний цивільний контроль має бути всеосяжним, проте на практиці під час воєнного стану він був суттєво обмежений. Зберігаючи всі атрибути парламентської демократії, Верховна Рада поступово втрачає реальну контрольну та представницьку функцію, перетворюючись на формальний механізм санкціонування рішень, ухвалених поза її межами [31, с. 62]. Закритий режим засідань, виправданий безпековими ризиками, додатково посилює цю тенденцію, відриваючи законодавчий процес від суспільного контролю та створюючи сприятливе

середовище для непрозорого лобізму [36, с. 9]. Практика «турборежиму», запроваджена ще до повномасштабного вторгнення, у воєнних умовах набула нового обґрунтування та поглибилась, перетворившись із ситуативного інструменту на системну модель законотворчості [17, с. 304]. Посилення контрольної функції парламенту у повоєнний час має відбуватися через відновлення регулярних «годин запитань до Уряду», активізацію роботи тимчасових слідчих комісій та підвищення ролі Рахункової палати у моніторингу використання бюджетних коштів, особливо тих, що будуть спрямовані на масштабну повоєнну відбудову [23, с. 14]. Імплементация законодавства про доброчесне лобіювання, що є однією з вимог Європейської Комісії, дозволила б вивести тіньові впливи на законодавчий процес у легальне поле, зменшивши ризики олігархічного реваншу в повоєнний період [4, с. 201]. Повернення доступу журналістів до кулуарів Верховної Ради, трансляція пленарних засідань та засідань комітетів, а також публікація стенограм є необхідними кроками для відновлення довіри суспільства до законодавця [37, с. 73].

Іншим важливим аспектом політичної інверсії є обмеження політичної конкуренції та публічної дискусії [38, с. 150]. В умовах воєнного стану частина демократичних процедур природно звужується, що створює асиметрію між владою та іншими політичними акторами [32, с. 58]. Хоча такі обмеження мають функціональне обґрунтування, їх тривале застосування може змінити саму природу політичного процесу [38, с. 150]. В умовах війни політичне життя в Україні було фактично «заморожене»: вибори відкладено, діяльність низки проросійських партій заборонено, а фінансування інших політичних сил зазнало суттєвих обмежень. Ліквідація проросійських політичних сил, таких як «Опозиційна платформа за життя», «Партія Шарія» та інших, була необхідним заходом захисту національної безпеки та суверенітету [18, с. 165]. У довгостроковій перспективі, однак, важливо, щоб механізм заборони базувався на чітких, юридично визначених критеріях і не використовувався як інструмент боротьби з політичними опонентами, які займають проукраїнську

державницьку позицію [18, с. 165]. Звуження легального опозиційного поля змінює конфігурацію публічного дискурсу та створює умови, за яких критика влади переміщується у некерований простір соціальних мереж, де вона є значно складнішою для конструктивного суспільного осмислення [32, с. 58]. Накопичення незадоволення без легальних каналів вираження є класичним передвісником соціальних потрясінь у порівняльній перспективі [23, с. 9].

Сучасний стан партійної системи є відображенням ширших процесів інверсії: довоєнна модель, за якої політичні партії функціонували як бізнес-проекти фінансово-промислових груп, вичерпала себе, проте перехід до якісно нової моделі, заснованої на ідеологічних засадах та широкому суспільному представництві, відбувається повільно [7, с. 211]. Війна, змінивши суспільну свідомість, сформувала запит на ідеологічні партії, що представляють інтереси широких верств населення, а не вузьких олігархічних кланів [7, с. 212]. Повоєнне суспільство, яке заплатило високу ціну за незалежність, вимагатиме від політичних сил чітких програмних засад, прозорості та підзвітності [7, с. 212]. Призупинення звітування політичних партій перед НАЗК на початку вторгнення було вимушеним кроком, проте його пролонгація створила ризики тіньового фінансування та політичної корупції. Станом на середину 2024 року понад 170 партій не подали звіти за попередні звітні періоди, що свідчить про низький рівень фінансової дисципліни та прозорості у партійному секторі. Такий стан речей підриває довіру до партій як інститутів демократичного представництва та посилює тенденцію до персоналізації політики, яка є одним із структурних проявів інверсії [34, с. 42]. Відновлення державного фінансування статутної діяльності для парламентських партій є позитивним сигналом, який вказує на намагання держави підтримати інституційну спроможність політичних суб'єктів та зменшити їхню залежність від приватних донорів. Прогнозується також зростання ролі регіональних лідерів та партій в умовах децентралізації та необхідності відбудови конкретних громад, що несе як позитивні моменти у вигляді наближення політики до потреб громад, так і ризики фрагментації політичного поля, яке може бути

використано деструктивними силами для розхитування ситуації в країні [10, с. 54].

Суттєву роль у процесі політичної інверсії відіграє інформаційна централізація, яка дозволяє забезпечити єдину комунікаційну політику держави, але водночас підвищує ризик монополізації інформаційного простору [22]. У таких умовах публічний дискурс стає більш керованим, що впливає на формування громадської думки та політичної легітимності [34, с. 89]. Функціонування єдиного телемарафону «Єдині новини» на початковому етапі вторгнення відіграло критично важливу роль у консолідації суспільства та протидії ворожій пропаганді. Проте з часом тривала монополізація телевізійного ефіру почала викликати обґрунтовані застереження щодо відсутності плюралізму думок, обмеження доступу опозиційних спікерів та зниження стандартів журналістики [22]. Дослідження фіксують тенденцію до зниження довіри громадян до телемарафону та зростання запиту на альтернативні джерела інформації, що змушує аудиторію шукати їх у Telegram-каналах та соціальних мережах, де якість верифікації даних є суттєво нижчою. Ця тенденція є особливо небезпечною в умовах активної інформаційної війни з боку Росії, оскільки фрагментація медіаспоживання підвищує вразливість суспільства до маніпулятивних впливів з боку ворожих пропагандистських структур [38, с. 143]. Повернення до повноцінної медіаконкуренції, забезпечення редакційної та фінансової незалежності суспільного мовника, а також прозорість структури власності медіа є безальтернативними умовами для відновлення демократичного дискурсу та подолання наслідків інформаційної інверсії [37, с. 73].

Судова гілка влади є ще одним ключовим полем, на якому розгортаються процеси політичної інверсії [37, с. 73]. Контроль над судами традиційно є одним із головних інструментів авторитарної консолідації, оскільки саме незалежне правосуддя є фундаментальним запобіжником проти узурпації влади [37, с. 73]. В українському контексті загроза інверсії судової системи набуває кількох вимірів: це спроби впливу на процедури формування вищих

органів суддівського врядування, системні проблеми кадрового голоду та недостатнього фінансування, а також прихований політичний тиск на прийняття рішень, що робить судову систему структурно вразливою [17, с. 305]. Використання правових механізмів для досягнення позаправових цілей є класичним прикладом функціональної інверсії правосуддя, коли правові інструменти використовуються не для захисту прав, а для регулювання відносин між центром і регіональними елітами [9, с. 112]. Реформа Конституційного Суду України є в цьому контексті стратегічно важливою, оскільки саме цей орган неодноразово використовувався для легітимації узурпації влади або знищення антикорупційної інфраструктури в новітній історії України [17, с. 305]. Спроби обмежити інституційну незалежність антикорупційних органів через законодавчі маніпуляції, зокрема прийняття законопроекту № 12414 з нормами, що дозволяли Генеральному прокурору забирати справи у НАБУ, є яскравим прикладом того, як інверсія відбувається не через знищення інститутів, а через поступове вихолощення їхнього змісту [17, с. 305]. Тиск на антикорупційні органи часто супроводжується медійними кампаніями з їхньої дискредитації, що є типовим прикладом використання публічного дискурсу як зброї проти незалежних інститутів [37, с. 73]. Впровадження прозорої конкурсної процедури відбору суддів КСУ з залученням міжнародних експертів до Дорадчої групи експертів є стратегічним кроком, що має унеможливити використання цього органу для легітимації узурпації влади [4, с. 201].

Неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану є ще одним структурним виміром політичної інверсії, який формує стан «замороженої легітимності». Конституція України та Закон «Про правовий режим воєнного стану» чітко забороняють проведення виборів під час війни, що створює ситуацію, коли влада продовжує виконувати свої функції понад встановлений термін каденції без нового народного мандату. З юридичної точки зору легітимність зберігається через принцип безперервності влади, однак з політичної точки зору відсутність електорального циклу позбавляє

суспільство механізму оцінки ефективності влади та її зміни [6, с. 5]. Проведення перших післявоєнних виборів стане головним тестом на здатність України подолати інверсійний стан та повернутися до повноцінного демократичного функціонування. При цьому виклики будуть безпрецедентними: мільйони українців змінили місце проживання або виїхали за кордон, що робить актуалізацію Державного реєстру виборців першочерговим завданням [6, с. 5]. Забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном вимагає розробки альтернативних механізмів голосування, при цьому дослідження вказують на складність забезпечення таємниці голосування та кібербезпеки при використанні електронних засобів в умовах гібридних загроз з боку Росії [12, с. 30]. Безпековий фактор залишатиметься визначальним, а критерії неможливості проведення виборів мають бути чітко визначені законом, а не встановлюватися в ручному режимі, що могло б створити простір для маніпуляцій.

Реформа децентралізації, розпочата у 2014 році і справедливо вважається однією з найуспішніших в історії незалежної України, опиняється під загрозою інверсії в умовах воєнної централізації [10, с. 54]. Органи місцевого самоврядування взяли на себе значну частину навантаження із забезпечення життєдіяльності тилу, прийому внутрішньо переміщених осіб та підтримки Збройних Сил, продемонструвавши, що саме спроможність громад до самоорганізації стала низовим рівнем демократії, який не дозволив агресору паралізувати систему управління країною [10, с. 54]. Проте в умовах воєнного стану інститут військових адміністрацій об'єктивно звужує простір для самостійних рішень обраних органів місцевого самоврядування. Централізація фінансових потоків через вилучення «військового ПДФО» з місцевих бюджетів суттєво обмежує фінансову автономію громад і відтворює логіку патрональних відносин між центром і периферією, характерну для гібридних режимів [10, с. 54]. Ця тенденція є класичним прикладом децентралізаційної інверсії, коли формально децентралізована система де-факто

рецентралізується через надзвичайні механізми. Стратегія повоєнної відбудови має базуватися на принципі «знизу вгору», а територіальні громади повинні стати головними суб'єктами планування та реалізації проектів відновлення, адже ефективність відбудови прямо корелює із залученістю місцевих мешканців та врахуванням специфіки кожної території [16, с. 50]. Розвиток горизонтальних зв'язків між українськими громадами та муніципалітетами країн ЄС є потужним інструментом інтеграції та залучення прямих інвестицій, що зменшує залежність регіонів від політичної кон'юнктури в центрі.

Водночас український випадок має важливу специфіку: навіть в умовах війни зберігаються елементи демократичної стійкості, що створюють потенціал для реверсії інверсії [9, с. 112]. Громадянське суспільство, яке підтвердило свій статус одного з найважливіших суб'єктів державотворення, продовжує виконувати функцію суспільного контролю навіть в умовах обмежень воєнного часу. Рівень довіри до громадських організацій та волонтерів залишається одним із найвищих у суспільстві, конкуруючи лише з довірою до Збройних Сил, що свідчить про збереження суспільного запиту на незалежні від держави механізми контролю. Громадський сектор поступово трансформується від стихійного волонтерства до системної, інституціалізованої роботи, беручи безпосередню участь у формуванні та реалізації державних політик, зокрема антикорупційної, соціальної та ветеранської [20, с. 87]. Важливим аспектом повоєнного відновлення стане інституціалізація залучення громадськості до контролю за витратами на відбудову, зокрема через використання цифрових екосистем на кшталт DREAM, що дозволяє забезпечити прозорість процесів відновлення та мінімізувати корупційні ризики.

Стратегічним зовнішнім чинником, який обмежує глибину та незворотність політичної інверсії, є курс України на членство в Європейському Союзі [4, с. 201]. Механізм обумовленості, закладений у програмах фінансової та технічної підтримки, створює жорсткі рамки, які

роблять згортання демократичних реформ політично та економічно не вигідним для будь-якої влади [4, с. 201]. План Ukraine Facility, розрахований на 2024–2027 роки і який передбачає фінансову допомогу обсягом 50 млрд євро, чітко прив'язує отримання коштів до виконання конкретних індикаторів у сфері верховенства права, боротьби з корупцією, державного управління та захисту прав людини. Серед ключових вимог: суттєве посилення інституційної спроможності та незалежності антикорупційних органів, проведення комплексної реформи державного управління із відновленням конкурсних процедур на держслужбу, а також забезпечення прав національних меншин та свободи медіа відповідно до європейських стандартів. Невиконання цих умов може призвести до призупинення фінансування, що в умовах дефіциту бюджету воєнного часу є критичним ризиком. Таким чином, євроінтеграційні зобов'язання функціонують як системний зовнішній запобіжник проти незворотної інверсії, стимулюючи владу дотримуватися демократичних стандартів навіть за умов воєнної централізації [4, с. 201].

Отже, російсько-українська війна виступає каталізатором змін у політичній системі, одночасно підсилюючи ефективність управління та генеруючи ризики авторитарної трансформації. Загрози політичної інверсії є реальними та багатовимірними: вони охоплюють деградацію парламентського контролю, вихолощення судової незалежності, обмеження політичної конкуренції, інформаційну централізацію та рецентралізацію регіонального управління. Проте ці загрози не є фатальними, адже активне громадянське суспільство, незалежні антикорупційні інститути, орієнтація на європейські стандарти та висока ціна, сплачена суспільством за свободу, формують потужний антиінверсійний потенціал. Унікальна політична культура українців, яка органічно відкидає диктатуру, та зріле громадянське суспільство, готове активно захищати свої права і свободи, є фундаментом, на якому можливе повноцінне демократичне відновлення. Ключовим викликом для України є забезпечення того, щоб тимчасова політична інверсія не

перетворилася на сталу модель функціонування державної влади. Повоєнний період стане вирішальним: відновлення системи стримувань і противаг, проведення чесних виборів, демонтаж надзвичайних повноважень виконавчої влади та повернення до конституційного поля визначатимуть, чи зможе Україна конвертувати воєнну перемогу у побудову повноцінної демократичної правової держави та реалізувати свій незворотний європейський вибір.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні здійснено комплексний політологічний аналіз феномену авторитарного лідерства, його теоретичних засад, історичних передумов та особливостей прояву в політичному процесі України, зокрема в умовах повномасштабної війни. Проведений аналіз дав змогу сформулювати низку теоретичних узагальнень і практичних висновків, які розкривають сутність трансформації політичного режиму під впливом лідерських практик.

Феномен авторитарного лідерства в сучасній політичній науці інтерпретується як багатовимірна конструкція, що постає як специфічна модель організації влади, за якої домінування одного суб'єкта забезпечується через концентрацію управлінських повноважень та обмеження політичної конкуренції за умови збереження окремих демократичних фасадів. Теоретичний синтез наявних підходів, зокрема концепції «конкурентного авторитаризму» С. Левицького та Л. Вея, дозволив встановити, що в транзитних суспільствах авторитарне лідерство часто функціонує в межах гібридних режимів, де формальні демократичні інститути зберігаються, однак реальний розподіл влади здійснюється через неформальні патрональні мережі. До ключових ознак такого лідерства належать асиметричність комунікації, підпорядкування правових процедур політичній доцільності та використання адміністративного ресурсу, що формує середовище «нерівного ігрового поля».

Типологізація авторитарного лідерства виокремила в українському контексті специфічний симбіоз неопатримоніального та популістського типів. Неопатримоніальна складова ґрунтується на приватизації державних інститутів правлячими групами, тоді як популістський елемент спирається на пряму апеляцію лідера до народу в обхід інституційних посередників, що створює ризик плебісцитарного вождизму. У дослідженні доведено, що авторитарне лідерство постає як динамічна стратегія адаптації еліт до інституційної слабкості держави, коли концентрація влади сприймається як механізм збереження керованості.

Аналіз взаємодії політичного лідерства з формою правління підтвердив, що інституційний дизайн держави має суттєвий, але не вирішальний вплив на запобігання авторитарним тенденціям в умовах низької правової культури. Виявлено закономірність, відповідно до якої в періоди криз відбувається посилення президентської вертикалі, що деформує конституційну архітектуру влади в напрямі суперпрезидентства де-факто.

Історичні передумови формування авторитарних тенденцій в Україні глибоко вкорінені в радянській інституційній спадщині та особливостях пострадянського транзиту, який Ю. Мацієвський визначив як «пастку гібридності». Режим Л. Кучми заклав підґрунтя для використання правоохоронних органів як інструменту політичного контролю, а відсутність своєчасної люстрації зумовила циклічність політичного процесу. Період правління В. Януковича став кульмінацією авторитарного дрейфу, продемонструвавши, що монополізація ресурсів однією групою неминуче призводить до втрати легітимності. Водночас навіть після Революції Гідності інституційна інерція сприяла відтворенню окремих авторитарних практик, що підтверджує стійкість неопатримоніальних мереж.

Сучасний етап характеризується формуванням моделі оборонної централізації, яка є об'єктивно необхідною для протидії агресії, але містить ризики для демократичного врядування. Дослідження інституційного дизайну авторитарного лідерства виявило, що публічний дискурс набуває подвійної функції: забезпечує соціальну консолідацію і водночас виступає інструментом латентного контролю над політичним полем через символічну політику та обмеження легальної опозиційної активності.

Аналіз публічного дискурсу і латентної взаємодії влади і суспільства засвідчив, що механізми авторитарного впливу діють переважно на неформальному рівні. Функціонування єдиного телемарафону з часом набуло рис інформаційної монополії, а централізація фінансових потоків ставить під загрозу здобутки реформи децентралізації.

Дослідження загроз політичної інверсії підтвердило, що ключовим викликом є ризик перетворення тимчасових надзвичайних механізмів на сталі елементи інституційного дизайну. Спроби вихолостити незалежність антикорупційних органів, вразливість судової системи та «заморожена легітимність» формують комплекс загроз, подолання яких є умовою повоєнного демократичного транзиту.

Перспективи подолання авторитарних тенденцій пов'язані з протистоянням двох векторів: прагнення до централізації влади та суспільного запиту на демократизацію. Визначальну роль відіграє активне громадянське суспільство та євроінтеграційний курс, який функціонує як системний запобіжник проти авторитарної консолідації. Стратегія мінімізації ризиків авторитаризму має ґрунтуватися на відновленні парламентського контролю, завершенні судової реформи, забезпеченні незалежності антикорупційних інституцій і демонополізації медіапростору. Україна стоїть перед необхідністю трансформувати воєнну мобілізацію у сталу інституційну спроможність, побудувавши модель лідерства, засновану на верховенстві права та довірі громадян, що є передумовою подолання «пастки гібридності» та забезпечення незворотності демократичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про національну безпеку України» : від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Головаха Є. В українців сталися дивовижні принципові зміни // Твоє місто. 2023. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/evgen_golovaha_oligarhy_i_mafiya_vzhe_ne_ie_rushiynymy_sylamy.html
3. Дубовик С. Про вибори після війни та референдум про території : інтерв'ю / С. Дубовик ; [розмовляла] О. Чернякова // РБК-Україна. 2025. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/vibori-pislya-viyni-ta-referendum-teritoriyi-1766182936.html>
4. Зеленько Г. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
5. Ігнатов І. І. Роль олігархічних впливів у становленні розвинених демократичних систем: український кейс // Політикус. 2022. Вип. 3. С. 14–19.
6. Ключковський Ю. Б. Коментар Загальної частини Виборчого кодексу України та проблеми післявоєнного. Львів : Редакція журналу «Український часопис конституційного права», 2022. 7 с.
7. Конопляник Д. Політичні партії України на сучасному етапі // Старожитності Лукомор'я. 2025. № 3 (30). С. 211–216. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.3.365>
8. Майже 170 політичних партій не подали звіти до НАЗК за II квартал 2024 року // Національне агентство з питань запобігання корупції. 2024. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyyavlennya-koruptsiyi/mayzhe-170-politychnyh-partiy-ne-podaly-zvity-do-nazk-za-ii-kvartal-2024-roku/>

9. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.
10. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / В. Г. Потапенко та ін. ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.
11. Нехаєнко Ю. Децентралізація як чинник демократизації України // Науковий вісник. 2025. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/55638/1/Y_Nekhaienko_FUE_2025.pdf
12. Оцінка ризиків та можливості використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в Україні з фокусом на інтернет-голосуванні. Київ : Рада Європи, 2024. 64 с. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44410.pdf>
13. План для Ukraine Facility : затв. Кабінетом Міністрів України 18.03.2024. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>
14. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
15. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики. Київ : Конституційний Суд України, 2023. URL: <https://ccu.gov.ua/library/povoyenni-vybory-v-ukrayini-klyuchovi-pytannya-ta-maybutni-vyklyky>
16. Процак К. В., Гойдаш Ю. Р., Гунка Б. В. Повоєнна відбудова територіальних громад в Україні: стратегічні орієнтири // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми економіки та управління». 2025. Т. 9, № 1. С. 50–59.
17. Ромців О., Кузьмяк М. Судова система України: конституційний аналіз реформування // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. Т. 11, № 1 (41). С. 303–307. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2024.41.303>

- 18.Сліпенюк В. В. Можливість заборони політичних партій під час воєнних подій // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 165–168. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/165.pdf
- 19.Соціологічне дослідження «Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2023». Київ : ICAP Єднання, 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Procurements/Громадянське_суспільство_України_в_умовах_війни_звіт_з_комплексного_соціологічного_дослідження.pdf
- 20.Стефурак Я. Є. Децентралізація як чинник впливу на організаційну структуру громадянського суспільства // Regional Studies. 2025. № 40. С. 84–89.
- 21.Трушевич Г. Б. Феномен політичного лідерства В. Зеленського: аналіз складових елементів // Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2024. № 3 (75). С. 98–103.
- 22.Шлях телемарафону: від спільного інформування до конфліктів і глядацької недовіри // MediaMaker. 2024. URL: <https://mediamaker.me/shlyah-telemarafonu-vid-spilnogo-informuvannya-do-konfliktiv-i-glyadaczkoji-nedoviry-9431/>
- 23.Bermeo N. On Democratic Backsliding // Journal of Democracy. 2016. Vol. 27, No. 1. P. 5–19.
- 24.D’Anieri P. Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivilized War. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2023. 398 p.
- 25.Elgie R. Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance // Comparative Politics. 2011. Vol. 13. P. 1–15.
- 26.Fisun O., Movchan U. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine // Democratizatsiya. 2017. Vol. 25, No. 3. P. 279–302.
- 27.Gandhi J. Political Institutions under Dictatorship. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 248 p.
- 28.Geddes B. What do we know about democratization after twenty years? // Annual Review of Political Science. 2019. Vol. 22. P. 89–107.

29. Geddes B., Wright J., Frantz E. *How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 240 p.
30. Kellerman B. *Leadership: Essential Selections on Power, Authority, and Influence*. New York : McGraw-Hill Education, 2018. 336 p.
31. Levitsky S., Way L. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 520 p.
32. Levitsky S., Way L. *The New Competitive Authoritarianism* // *Journal of Democracy*. 2020. Vol. 31, No. 1. P. 51–65.
33. Minakov M. *War, De-oligarchization, and the Possibility of Anti-Paternal Transformation in Ukraine*. Stuttgart : ibidem-Verlag, 2023. 240 p.
34. Mudde C., Kaltwasser C. R. *Populism: A Very Short Introduction*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2017. 144 p.
35. Northouse P. G. *Leadership: Theory and Practice*. 9th ed. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2022. 600 p.
36. Pisano J. *How Zelensky Has Changed Ukraine* // *Journal of Democracy*. 2022. Vol. 33, No. 3. P. 5–13.
37. Svoboda M. W. *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 252 p.
38. Way L. A. *The Sources and Dynamics of Competitive Authoritarianism in Ukraine* // *The Quality of Democracy in Post-Communist Europe*. London : Routledge, 2015. P. 143–161.
39. Zachara-Szymańska M. *The return of the hero-leader?* // *Leadership*. 2023. P. 1–14.
40. Нестуля С. І. Особливості авторитарного, демократичного та ліберального стилів лідерства освітнього менеджера // *Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. інтернет-конф.* Полтава : ПУЕТ. 2020. 36 с. URL: dspace.puet.edu.ua

- 41.Резнік О. Сприйняття демократії та авторитаризму в українському суспільстві // Інститут соціології НАН України. URL: https://isnasu.org.ua/analytics/017_Reznik_O_-_Spryjniattia_demokratii_ta_avtorytaryzmu.php
- 42.Семенюк Т. Авторитарні настрої в українському суспільстві під час повномасштабної війни з Росією // Агора. Журнал соціальних наук. 2024. Вип. 2, № 1. 39 с. URL: <https://journals.ukma.edu.ua/index.php/agora/article/view/3055/3450>
- 43.Якушко Н. О. Теоретичні засади дослідження лідерства у вітчизняній та зарубіжній управлінській науці // Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2018. № 1 (61). С. 25–27. URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/7.pdf
- 44.Негулевський І. Тенденції трансформації політичного лідерства в сучасній Україні // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2021. Вип. 35. С. 221–229. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.26>
- 45.Скрипнюк О. О. Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви // ScienceRise: Juridical Science. 2020. № 2 (12). С. 18–23. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210869>
- 46.Березовська-Чміль О. Порівняльний аналіз демократичного та авторитарного політичних режимів // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2023. Вип. 15. С. 11–17. URL: <https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/48/47>
- 47.Ганаба С. О., Кушнір О. М. Авторитетність чи авторитарність: лідерство у військових колективах тактичного рівня // Суспільство та національні інтереси. 2025. № 3 (11). С. 631–640. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/4788/1/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_3_11_2025-632-641.pdf

- 48.Поліщук І. О. Авторитаризм як геополітичний феномен // Політичне життя. 2025. № 1. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17101>
49. Вонсович С. Формат харизматичного політичного лідерства в контексті авторитарного й тоталітарного суспільств // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2026. Вип. 22. С. 75–82.
URL:<https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/715/664>
50. Malkina G., Fedorchenko V. Авторитарний виклик демократіям: механізми підриву демократичних інститутів // Politology Bulletin. 2025. № 99. С. 223–239. URL:
<https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/02076c4e-8c0a-4ebc-943b-11ce3c8e663d/content>
51. Ткач О. Згортання демократії як небезпека повернення до авторитаризму // Політичні дослідження. 2021. № 2. С. 170–185. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Tkach.pdf>